

גיטה אבינור: נשפחת נאן הנופלאה

בשנת 1922 פירסם פראנץ בליי בהוצאת רובולט את "גן-החיות הגדול של הספרות המודרנית"¹. בתוך הפיאונה המגוונת של הספרות הגרמנית אנו מוצאים, כמובן, גם את ה"תומסמאן" וה"היינריכמאן", שתי חיפושיות הנמצאות תמיד באותו מקום ותמיד מנוגדות זו לזו בדעותיהן. מלבד זאת, כנפיי-המגן של התומסמאן הן בעלות פסים שחורים-לבנים ואילו כנפי-ההיינריכמאן הן כחול-לבן-אדום עם נקודות אדומות קטנות, המופיעות ונעלמות שוב.

זו רק הקדמה עליזה לנושא רציני. אגב, פראנץ בליי, אף שהרשה לעצמו לא מעט חוסר-טעם בגן-החיות שלו, ודאי שלא היה נעדר כשרון-הסתכלות. הנה הוא מתאר את אגיטה קולב² בצורת עז; בימים מאוחרים הרבה יותר, ב"ד"ר פאוסטוס", מתאר תומס מאן את אגיטה קולב (שהיתה, אגב, ידידה אישית קרובה למשפחת מאן) כבעלת פני עז (אמנם סימפאטית באפיה). אין צורך לומר כי הדמות בספר אינה קרויה בשמה האמיתי³ וכך יש עליה עוד כמה שמלות-הסוואה; אך זהותה פוענחה עד-מהרה וגם תומס מאן לא השמיע הכחשה.

אגב, בליי כבר "איחר את הרכבת"; שנת 1922 דווקא היתה שנת הפיוס הגדול בין היינריך ותומס מאן, לאחר שניתקו השנים את היחסים בימי מלחמת-העולם הראשונה, בשל שוני בהשקפות שעוד ניחד עליו את הדיבור. דבריו של בליי מזכירים לנו, כמובן, עד כמה שיעשע ריב זה, שעלה לשני האחים בתמצית דמם, את מתנגדיהם ואוהדיהם בקרב אנשי הספרות הגרמנית; הפיוס החגיגי גזל מעסקני הספרות נושא פופולארי, משמח ורב-אפשרויות. למען הדיוק הטוב כדאי להוסיף כאן כי לא היה זה בשום-פנים ה"ברוגז" היחיד במשפחת מאן. היינריך לא דיבר מטוב ועד רע עם אחותו יוליה, בשל דעותיה הקונסרבטיביות; אך יוליה המסכנה לא היתה מפורסמת, ואפילו לא כתבה (מקרה נדיר במשפחת מאן), ועל כן לא התעניין איש בריב. היחסים הפנימיים, המשיכה והדחייה במשפחת מאן הם נושא בלתי-נדלה לסברות והשערות. בסופו של דבר נמצאה הספרות הגרמנית מתעשרת מן העובדה שהיינריך ותומס ירדו לעולם כרוכים יחד, פחות או יותר, שהרי ההיאבקות בין השנים הולידה יצירות ספרותיות הרבה; ולולא אנשים-אחים היו, ניטל היה עקצה של התחרות.

*

גדול סופרי גרמניה של הדור הקודם נולד בעיר קטנה בצפון גרמניה, עיר-מסחר-ונמל בשם ליבק. היה זה בשנת 1875. בהתחשב בעובדה שכבר חלפו מאה שנה כמעט מאז יום-הולדתו של תומס מאן, מפתיע הדבר עד כמה כל כתביו מודרניים ורלבנטיים. בייחוד בולט הדבר אם נשווה את כתביו לכתבי סופרים אחרים שנוולדו באותה תקופה,

הרחוקים כבר מן האדם המודרני מרחק כמה וכמה שנות-אור. גם לא מעט מפתחי אחיו של תומס, היינריך, התישנו בינתיים. היינריך היה הבן הבכור, תומס היה הבן השני. הוא נולד חמש שנים אחרי היינריך. תומס מאן כתב ספרים רבים ושונים. תקופת יצירתו—ממש קשה להאמין בימים טרופים אלה—נתמשכה לא-פחות מששים שנה (אגב, גם יצירתו של היינריך מאן נתמשכה אותו מספר שנים). רשימת כתביו בשנים 1901—1954 כוללת יצירות כגון "בית בודנברוק", "טריסטן", "טוניו קרגר", "פיאורנצה", "הוד-מלכות", "המוות בוונציה", "פרידריך והקואליציה הגדולה", "עיונים של אדם בלת-פוליטי", "הר-הקסמים", "יוסף ואחיו", "לוטה בווימר", "ד"ר פאוסטוס", "התהוותו של ד"ר פאוסטוס", "וידיו של הנוכל פליקס קרול". ואין זו הרשימה כולה.

חרף השוני והגיוון שביצירתו של תומס מאן קיימים כמה נושאי-יסוד במפעל גדול, מקיף וענף זה. כדי למנוע טעות: תומס מאן אינו חוזר על עצמו; חזרה אינה מעלה, כפי שמסתבר לנו מפתביהם של סופרים הרבה הלוקים בתכונה זו וכתוצאה מכך ספריהם נמסים עד-מהרה על הקורא (ועל המבקר). תומס מאן מטפל אמנם שוב ושוב בכמה נושאים יסודיים, אך הוא חוזר אליהם בצורות שונות, מוסיף ומעמיק, וכתוצאה מכך נמצא גוף יצירתו זוכה לממד נוסף של עומק. אַמנה רק כמה דוגמות בולטות: הקירבה בין "טריסטן" ו"הר-הקסמים"; הקווים של זהות גפשית בדמויות כגון בודנברוק, טוניו קרגר, גוסטב פון-אשנבך; הדמיון בין שיטות-הפעולה של פליקס קרול ויוסף (וגם של יעקב בנעוריו); קירבת-הנפש בין רחל וגיבורת "הוד-מלכות"; ועוד ועוד. ומן הראוי להזכיר את התפקיד הנכבד שנועד למוסיקה ברוב יצירותיו של תומס מאן, ואת השאלה המטרידה החוזרת שוב ושוב—על זהותו ושליחותו של האמן. שאלה אחרונה זו תפסת מקם מרכזי גם ביצירתו של היינריך מאן. ברור שתכונה זו של תומס מאן, לחזור ולהעמיק ולפתח כל פעם מחדש נושא מסוים, היא תכונה רצויה ביותר לחוקר-הספרות, המאפשרת לו לראות את יצירתו של הסופר ראייה אחידה יותר ולדון בה מתוך השקפה כוללנית יותר. ואכן, עטו חוקרי הספרות על יצירת תומס מאן בהמונם.

הרומן "בית בודנברוק" הוא יצירת-נעורים של תומס מאן. הוא גם יצירתו הגדולה הראשונה לפני כן כבר כתב ופירסם מספר סיפורים שיש בהם מן התימאטיקה ומן הסגנון שייחדו את כתיבתו במרוצת השנים. שלש שנים עבד תומס מאן על "בית בודנברוק". הספר גדל וגדל תחת ידיו, הרבה מעבר לממדים המתוכננים מראש. לפי רשימותיו של הסופר מסתבר שהתכנית הראשונה היתה לסיפור, אולי לנובילה—בשום פנים ואופן לא לרומן בן 729 עמודים (זה מספר העמודים בהוצאת-הבכורה, הוצאת פישר). מעניין לציין כאן שתחילה התכוונו שני האחים, תומס והיינריך, לכתוב יחד מעין "יומן-משפחה". באותם ימים כבר היה שמו של היינריך ידוע; הוא כבר הספיק לקנות לו פירסום ספרותי; תומס, אחיו הצעיר ממנו, עדיין חוסה היה בצל האח הבכור. התכנית להעלות יחד זכרונות-ילדות השתבשה עד-מהרה. אמנם, חקר תומס מאן את בני משפחתו ביחס לפרטים שונים. מה שנוגע להוראות

מפורטות להכנת קרפיונים, ועוד כמה נקודות קולינריות—בשטח זה חייב תומס מאן תודה לאמו, שלא הסכה ממנו את האינפורמציה הנדרשת.

כתיבת הרומן נסתיימה בשנת 1900, בהיות המחבר בן 25. שנה זו היתה שנת תמורות בחיי תומס מאן גם מבחינות אחרות. הוא נאלץ להתגייס לצבא—ושוחרר שוב במהירות מפתיעה. מכתבי תומס מאן מאותה תקופה שופכים אור על הפרשה,⁴ ניתן אפילו לומר: אור עליו למדי, שלא התכוון לו כותב המכתבים. הנימוק הרשמי לשיחרור היה בריאות לקויה. תומס מאן סבל מפאבים ברגלו הימנית, כך טען. (כדאי רק להזכיר כאן את העובדה הידועה כי תומס הגיע לגיל השמונים, ועבד עבודה פוריה כמעט עד ליומו האחרון; והוא הדין גם בהינריך.) אין זה ברור כל-כך אם כאביו של המגויס החדש הם ששיכנעו את הסמכויות הצבאיות; אולם ברור לגמרי שרופא בעל תואר נכבד, ידיד של משפחת מאן ושל גב' מאן, שהיה למרבה-הגנחות גם מקורב לרופא הצבאי האחראי, הפעיל את השפעתו בנידון. אולי חוסר-ההתלהבות הנראה-לעין של החייל הירוק לסדרי הצבא תרם אף הוא משהו להחלטת הממונים לוותר על נכס נוסף זה לצבא הגרמני—אבל לא הייתי סומכת על השערה מעין זו בכל מאת האחוזים. מכל-מקום, כפי שכבר אמרנו, מכתביו של תומס מאן מספרים את סיפור-המעשה. כבר זמן קצר לאחר גיוסו הוא כותב אל ידידו קורט מארטנס⁵ מבית-החולים הצבאי, ומסיים בתקוה הצנועה כי הידיד לא יזכה לראותו במדי-צבא, כלומר—התקוה לשיחרור פיעמה בו מן הימים הראשונים,⁶ ואילו במכתבים לאחיו היינריך מספר תומס בפירוט את מעשה הרופא הידיד.⁷ המאורע העליו ביותר בפרשה הוא תלונתו של תומס לפני היינריך על מכר משותף בשם טסדורפף, שהעז לטעון, במכתב לאמא מאן, כי תומס התחמק מן השירות הצבאי על-ידי העמדת-פנים. תומס אפילו מזכיר לפני היינריך אפשרות של תביעה משפטית,⁸ אפשרות שככל הנראה לא נתממשה. זעמו של תומס על "העלילה" הוא קומי באמת. ומדוע ראוייה פרשה זו שנתעכב עליה? משתי סיבות: ראשית, חוסר-ההתלהבותו לשירות צבאי בתחילת המאה אינו עולה יפה עם התנהגותו הפטריוטית המאולצת בשנות מלחמת-העולם הראשונה; וסיבה שנייה, חשובה יותר, היא החוט המקשר בין התחמקות תומס מאן מן השירות הצבאי לסצינה הנפלאה בה פליקס קרול, אחד מיצוריו האהובים של תומס מאן, מאחז את עיני הבוחנים את כשירותו לשירות צבאי. ממילא לא היו בו בתומס מאן אותם כשרונות שהוא מתארם בחיבה כזאת אצל פליקס קרול. פליקס קרול, זאת לדעת, לא היה נוכל על דרך הנוכלים הפשוטים; הוא ירש את נכליו ישר מן האל הרמס, פטרונם של הגנבים והרמאים, וגם, במידה ידועה, של האמנים המשחקים בעולם בדוי; מכאן שנכליו של פליקס אינם גסים ומגושמים אלא אמנותיים ומלאי-חן. ודאי, תומס מאן לא היה מסוגל כלל לרמאות גראנדיזוית כגון זו של פליקס קרול; אבל, בתחום של מיגבלות ההגינות היסודית הבורגנית שבו, יצא יפה ממיבחן שיחרורו מן השירות הצבאי. וכעבור חדשים מעטים כבר אנו מוצאים אותו, במצב-רוח מרומם וחלק מן הזמן בחברת אחיו, באיטליה שקיית-השמש. בעת שהייתו של תומס מאן באיטליה, ב-1901, יצא "בית בודנברוק" לאור. "בית

בודנברוק" לא זכה להצלחה מסחררת עם הופעתו, אך הוא עשה דרכו לאט ובביטחה. בשנת 1929, כלומר עשרים ושמונה שנים לאחר שנתפרסם הרומן, זכה תומס מאן בפרס-נובל—ושופטי הפרס הדגישו בדבריהם את מעלות "בית בודנברוק" והתעלמו מ"ה-הקסמים" שיצא בינתיים לאור (1924), התעלמות שהרגיזה את תומס מאן. מעניין בעיני זה מכתבו של תומס מאן אל אגדרה ז'יד, חדשים מעטים לאחר חלוקת פרס-נובל.⁹ במכתב זה מזכיר תומס מאן את "ה-הקסמים" ותגובות שנתקבלו עליו, בקשר לתרגום הצרפתי שעמד להופיע באותם ימים, וכן הוא מעיר כי זכה בפרס בעיקר הודות לרומן-הנעורים שלו, "בית בודנברוק". אחד המבקרים, שדעתו היתה מן המכריעות בקביעת מתן הפרס, אפילו התבטא בשעתו בחריפות נגד "ה-הקסמים". אלא שתפיסת האקדמיה השבדית מוטעית לגמרי, ממהר מאן להוסיף, שהרי "בית בודנברוק" כשלעצמו לא היה מקנה לו מעולם את העמדה, הפירסום והיוקרה אשר הם שאיפשרו לאקדמיה לבחור בו כמקבל הפרס. ואם פרשה זו היא "משעשעת", כהגדרת תומס מאן, הרי משעשעת עוד יותר עובדה, שלא תומס מאן עצמו ולא האחרים לא יכלו לנחשה מראש באותם ימים: את יצירותיו החשובות ביותר כתב תומס מאן שנים לאחר שזכה בפרס-נובל; הלא הם האפוס "יוסף ואחיו" ומעשה-הרזים של "ד"ר פאוסטוס". מאחר שהשופטים הנכבדים מצאו בשעתו שאפילו "ה-הקסמים" נועז מדי והתעלמו ממנו, יש להניח שהיו מגלים התלהבות מעטה עוד יותר למקרא "ד"ר פאוסטוס".

*

גם אם תומס מאן עצמו טען נגד ייחוס משקל נפרד ליצירת-הנעורים שלו על חשבון יצירות מאוחרות יותר ובשלות יותר, הגה "בית בודנברוק" היה, ונשאר, מכרה-זהב לביוגרף ולחוקר. לחוקר, על שום שיש בספר זה פיתוח של נושאים-מספר שעתידים היו להעסיק את תומס מאן כל ימי-חיו—נושא המוזיקה, למשל. למוזיקה היה תפקיד נכבד, אולי מכריע, בחייו וביצירתו של תומס מאן. לא מקרה הוא שבצעירותו שקל תומס מאן את האפשרות שתהיה המוזיקה משלח-ידו וייעודו, שעה שאחיו הבכור היינריך נטה תקופת-מה לעבר הציור. לבסוף פנו שני האחים לכתיבה. אם גם לא נעשה מוזיקאי מקצועי, הרי שימשה לו המוזיקה לתומס מאן מקור השראה בלתי-נדלה, למן "בית בודנברוק" ועד ל"ד"ר פאוסטוס". נושא אחר, שלא הירפה מתומס מאן, כשם שלא הירפה מהיינריך מאן, הוא בעיית הסופר—או שמא מוטב לומר: בעיית האמן בכלל. כפי הנראה היו לו לצאצא זה של משפחה בורגנית מכובדת, בן זה של סינאטור מן העיר ליבק, מאבקים נפשיים לא מעטים עד שבחר, כמעט בעל-כרחו, במשלח-ידו של הסופר. תומס מאן תמה לעתים אם יש הצדקה מיטאפיזית לקיומו של האמן, שאינו נחוץ כל-כך. לא פעם אמר על עצמו, בהומור רציני, שעמדתו הציבורית מבוססת על אחיזת-עיניים. מה לו, לסופר, בין אזרחים מהוגנים? משהו מן הפרובלימטיקה של האמן בחברה מופיע כבר ב"בית בודנברוק", בתיאורו של הגן בודנברוק הצעיר. הגן בודנברוק הענוג אמנם מת בגיל שש-עשרה (לערך גילו של תומס מאן במות עליו אביו), ואין הוא מספיק להגיע לכלל התפתחות

אמנותית שלמה. אין לו חיסון בפני החיים. המוזיקה, שהיא תוכן חיין, נוטלת ממנו את הרצון לחיות. ואמנם יש לראות את הגו הצעיר במסגרת בית-בודנברוק. הספר מתאר את ירידתה של משפחה, כפי שנאמר בכותרת-המשנה, והגו הוא נצר אחרון למשפחה זו ונדון לכליה מראש. אך הקשר בין האמנות והמוות חוזר ומופיע ביצירות אחרות של תומס מאן—כמו "מוות בוונציה" ו"ד"ר פאוסטוס". בנובילה "טוני קרגר" עומדת בעיית האמן במרכז. טוני קרוב במהותו להגו. שלא כמו הגו, הוא משיג את מטרתו, הוא הופך אמן (סופר) מצליח. אולם, באיזה מחיר! טוני, שחור-העיניים וכבד-התוגה, נמשך אל כחולי-העיניים, חסרי-המחשבה, הקלילים והנעימים, המניעים רגליהם בחן בריקוד. הוא אוהב את הבינוניים. האמן שמחוץ למסגרת אוהב את הבורגנים, את האזרחים המהוגנים שבתוך המסגרת, שאין להם בעיות, והם אכזריים קצת, לא מרצון רע אלא משום שאין להם תחושות מעודנות כל-כך. טוני קרגר השיג את מבוקשו, אך נפשו דואבת עליו. אולי ירושת אמו בתוכו, בעלת הדם הזר והגעועים למרחק, היא שאינה נותנת לו למצוא את מקומו בעיר הצפופה, עיר-הנמל-והמסחר הקרה, שאנשיה כחולי-עיניים. בלי ספק תהה תומס מאן רבות על ייעודו של האמן, על קיום זה שמחוץ למסגרת העשייה בה הורגל בבית אביו, הסינאטור מן העיר ליבק. הקפדתו הפידאנטית על כללי נימוס והתנהגות, דרך עבודתו השיטתית, השמירה על נוקשות מסוימת והאחווה במוסכמות בכל הנוגע להופעה חיצונית—דברים שתומס מאן שמר עליהם גם בדרך-נדודיו הארוכה והלא-צפויה שהתחילה בשנת 1933—הלא אלה הם כעין פיצוי על אבדן ההשתייכות לחברה המהוגנת והמבוססת עוד בגיל צעיר, בשל נטיות וכשרונות שאי-אפשר היה להתגבר עליהם.

טוני קרגר הוא פיתוח נוסף לדמותו של הגו בודנברוק, ובשניהם יש, כמובן, קווים רבים משל יוצרם בגיל צעיר. אך אל לנו לזהות דמויות אלו לגמרי עם יוצרן. תומס מאן לא עמד בכאב-לב מן הצד, כמו טוני, מתבונן בצער ובגעועים באינגבורג כחולת-העיניים. תומס מאן חיזר בהתלהבות אחרי קטיה פרינגסהיים, אותה הכיר בשנת 1903 ונשאָה לאשה בשנת 1905. קטיה היתה בתם של הפרופיסור אלפרד פרינגסהיים והדוויג לבית דום; אלפרד פרינגסהיים נולד יהודי; לימים עזב את היהדות, אך לא קיבל על עצמו דת אחרת; אשתו הדוויג היתה פרוטסטנטית, בתם של ארנסט דום, אחד ממיסדי השבועון הסאטירי "קלאדראדאץ" ¹⁰ והדוויג דום, לוחמת לזכויות הנשים ומחברת רומנים על נשים שבעליהן אינם מבינים לרוחן. למותר הוא לומר שקטיה היתה שחורת-עיניים. לפי כל העדויות היו נישואי קטיה פרינגסהיים ותומס מאן נישואים מאושרים מאד. ההרמוניה שבין בני-הזוג אינה מוטלת בספק. העדויות לכך רבות, למן כתבי תומס מאן עצמו ומכתביו ועד לדברים שבכתב ושבשל-פה של הקרובים להם. תיאור מקסים על פגישתם ונישואיהם של הוריו כתב קלאוס מאן, הילד השני והבן הבכור של קטיה ותומס מאן. בספרו האוטוביוגרפי, "נקודת המפנה", ¹¹ מספר קלאוס מאן (אף הוא, כרוב בני-המשפחה, בעל כשרון ספרותי מובהק), היתה זו "ברית בין שנים בודדים ורגישים, אשר קיוו

לעמוד יחד במערכה שאולי היתה כבדה מדי לכל אחד מהם בפני עצמו" (ע' 17), החלטת האב לבנות חיי-נישואים תקינים היא, בעיני הבן, החלטה מוסרית שתכליתו להתגבר על המשיכה העזה אל המוות. מדברי הבן אנו למדים לא רק על ההורים אלא גם על הבן עצמו, על קלאוס היינריך תומס מאן—קלאוס על שם האח-התאום של האם, היינריך על שם הדוד הגדול, תומס על שם האב. קלאוס מאן לא הצליח להתגבר על המשיכה התהומית אל המוות, שהיתה רווחה במשפחת מאן (שתי האחיות של תומס והיינריך התאבדו). קלאוס מאן, סופר העומד בצל אביו הגדול, גרמני שבני-עמו גרמו לו שיללם בהם במסגרת הצבא האמריקאי, לא עמד בפני פיתויי המוות. ב־21 במאי 1949 התאבד בעיר קאן, ושם גם נקבר. הוא התאבד שבועות מעטים לאחר שכתב את אחרית-הדברים ל"נקודת-המפנה"; את הספר הקדיש לאמו ולאחותו אַריקה, שהיתה ידידתו הקרובה ביותר. מיכאל (ביבי) מאן, צעיר האחים, ניגן בשעת הללויה, במקום מספר.

כפי שכבר הזכרנו, היה לקטיה פרינגסהיים אח-תאום, קלאוס, מוזיקאי, שנפשו היתה קשורה בנפשה. והנה, בשנת 1921 נתפרסם סיפור של תומס מאן, "דם הוולזונגים", הסיפור לא יצא בהוצאת פישר, כרוב-רובם של כתבי תומס מאן הגדולים, כי אם, במהדורה מצומצמת ובדפוס פרטי, בהוצאת "פנטוס" במינכן. סיפור זה עניינו באח ובאחות הקשורים מאד זה לזו. האחות עומדת להינשא לגבר שאינה אוהבתו—היא אוהבת רק את אחיה—ועוד לפני החתונה באים האח והאחות בקשרי אישות. במידת-מה מעשה זה של האח והאחות הוא תוצאה הגיונית למדי של ביקורם אותו ערב בבית-האופירה שם הועלתה האופירה "זיגפריד" של ואגנר (מתוך המחזור "טבעת-הניבלונג"). לפי כל התיאורים והזכרונות, הרי אווירת הרקע והמשפחה יש בהם משהו מבית פרינגסהיים. ראוי להזכיר כאן כי זמן קצר אחר הפירסום התבטא תומס מאן בגנות הסיפור. במכתב אל הסופרת אדלה גרהארד הוא אומר שהסיפור הוא ממדרגה שניה ומקוטע מדי.¹² אגב, כאשר התחיל תומס מאן להתעניין בנושא מסוים היה נוהג לחזור אליו, להעמיקו ולגוונו. ואכן ביצירה מאוחרת חזר שוב אל הנושא של אהבת אח ואחות (ובנוסף לכך גם אהבת אם ובן); הכוונה לרומן המשעשע "הנבחר". כדי למנוע רושם מטעה, כדאי לציין שתומס מאן היה תמיד ביחסים טובים מאד עם גיסו קלאוס פרינגסהיים.

אם כבר הזכרנו מתנת-חתונה מפוקפקת למדי שקיבלה קטיה מידי בעלה, הרי עוול נעשה אם לא נזכיר במקום זה את הרומן "הדר-מלכות", שנתפרסם בשנת 1909. רומן זה מתאר את אהבתם ונישואיהם של תומס מאן וקטיה פרינגסהיים, ודומה כי מעולם לא קיבלה אשה מתנת-נישואים יפה יותר מזו. ואל נא נשכח: האשה המקסימה והאהובה ביותר בכתבי תומס מאן, הלא היא רחל שב"יוסף ואחיו", נושאת את תווי-פניה של קטיה פרינגסהיים.

אם הזכרנו כבר שהזוקר של כתבי תומס מאן נהנה לעקוב אחר תחילת גיבושם של הנושאים האפייניים לסופר ברומן-הנעורים "בית בודנברוק", הרי הביוגרף נסער ממש

משפע הפרטים, האנשים והמסיבות שאפשר למצוא להם הקבלות בחיי הסופר עצמו, ובפרט בחיי דור ההורים, שהוא-הוא מרכז היצירה. אין כל ספק שמשפחת בודנברוק היא משפחת מאן, בווריאציות קלות, כמובן, וריאציות שאף להן משמעות ומעניין ביותר להשוותן עם כתבי האח הגדול, היינריך מאן. הדורות הקודמים של בית מאן זוכים לייצוג מלא ב"בית בודנברוק". הורי סבתא, יהון היינריך מארטי וקטרינה אליזבת, מופיעים ברומן כלברכט קרגר ומדמס קרגר. אגב, השם קרגר למשפחה ותיקה ומיוחסת באותה עיר-גמל צפונית מופיע שוב ב"טוניו קרגר", שאף הוא כהנו בודנברוק האצלה חלקית של הסופר. כן מופיעים הורי הסב, שברומן הם קרויים יהון בודנברוק ואנטואנט בודנברוק לבית דושמפ. הסב והסבה, יהון זיגמונד מאן ואליזבת לבית מארטי, הלא הם הקונסול יהון בודנברוק ואשתו גטי. דור ההורים, הדודים והדודות מתואר בהרחבה ובפירוט שאין לטעות בו. אביו של תומס מאן, הלא הוא הסינאטור תומס יהון היינריך מאן, הוא הסינאטור תומס בודנברוק; והוא אולי הדמות המעניינת ביותר בכל הספר. כשמסתכלים בתמונות שנשתתירו מן הסינאטור הליפקי, ברור בהחלט את מי תיאר תומס מאן בפירוט כזה ב"בית בודנברוק". כך, למשל, התעכב הסופר פעמים הרבה על שפמו של תומס בודנברוק, שהיה עשוי בקפידה רבה ושני קצותיו מסולסלים עד דק ומשוכים לשני צדי הפנים. ואכן, היה לסינאטור מאן שפם מפואר מן הסוג הנזכר, עשוי מטופח. די להתבונן בתצלום. מובן, שפם כגון זה היה פעם באופנה ונמצא על פניהם של אנשים הרבה, וכשלעצמו אינו יכול לשמש עדות והוכחה; אך פרטים הרבה מצטרפים לתמונה. אגב, גם תומס מאן צימח שפם, אולם לא מן הסוג התוקפני שתיארנו כרגע. בעצם, גם תוקפנות שפמו של האב מדומה היתה-הרבה דפים מ"בית בודנברוק" מספרים על הדאגה החולנית כמעט של הסינאטור לחיצוניותו, חיצוניות שבאה לחפות על ההרס הפנימי. שונה הוא המצב ביחס לאם, יוליה מאן, אשר שם-נעוריה היה יוליה דה-סילבה ברונס. זוהי, כמובן, גרדה בודנברוק, האשה המקסימה, המסתורית והמושכת. אולם, להבדיל מן האב, המופיע ממש בצלמו ובדמותו, יוליה מאן לובשת חפושת כלשהי. גרדה בודנברוק היא אדומת-שער. יוליה מאן היתה שחורת-שער. יוליה מאן ניגנה בפסנתר, ואילו גרדה בודנברוק מנגנת בכינור. בעורקיה של יוליה מאן זרם קצת דם קריאולי. גרדה היא מופלאה וחורגת מסביבתה, אך אין כל רמז למוצא שונה. דמויות חשובות בספר הן האח והאחיות של הסינאטור, במיוחד פרידריך מאן ואליזבת היפוליטה מאן, המופיעים בשמות כריסטיאן וטוני. יש לומר שהאחיין לא התבונן בדוד ובדודה במשקפיים ורודות דווקא. כריסטיאן הוא יצור עלוב למדי, המסיים את חייו בבית מחסה לחולי-רוח. אם "בית בודנברוק" מתאר את שקיעתה של משפחה, הרי כריסטיאן מסמל שקיעה זו בצורה הגלויה ביותר. הסינאטור תומס בודנברוק נלחם בגורל המאיים. הוא יודע שהמערכה אבודה, אך הוא שומר על כבודו-העצמי.¹² לא כן כריסטיאן. הוא תר לו תמיד את הדרך הקלה, ובודה מלבו פגמים גופניים כדי להתנער מכל אחריות. אפיינית היא תגובת כריסטיאן, כאשר תומס מת לפניו: הוא מרגיש עצמו מרומה ומוכה. הוא, שכל

ימיו היה מתלונן על פגעי הגוף, והיה מגסה להשלוח עצמו שהישגי האח מקורם פשוט בכך שהאח בריא שעה שהוא, כריסטיאן, חולה אנוש—הוא היה צריך עתה לוותר על נחמה משונה זו.

טוני בודנברוק זכתה לתיאור אוהד יותר, אולם ברור שהיא דמות קומית שעה שתומם בודנברוק הוא דמות טראגית. כל האסונות הבאים עליה אינם מלמדים אותה מאומה. עם סיומו של הספר היא אשה בת חמישים, שהחיים אכן הרעו עמה מאד—אך אין היא שונה מאותה ילדה מפונקת ומצחיקה מעט, בת השמונה, שפגשנו בעמוד הראשון של הספר. בימי-נעוריה, משך תקופה קצרה ומאושרת, אהבה טוני גבר צעיר שלא היה מתאים לייחוס המשפחתי של בית בודנברוק, ועל כן השפיעו עליה להינשא למישהו אחר. האירוניה שבדבר היתה שבחירת המשפחה היתה מוצלחת הרבה פחות מבחירתה של טוני, אך טוני היא טובת-לב ואינה מאשימה את הוריה אחר הגירושים מימי אהבתה הראשונה והיחידה נשארו לטוני כמה משפטים והשקפות ששמעה מפיו של אהובה מורטן, ומשפטים אלה היא משלבת לעתים בדיבוריה במקומות בלתי-אפשריים ביותר. זהו כל שנשאר לטוני מאהבתה הגדולה. היא אינה מעבדת את הרשמים ואת הנסיונות; היא פשוט מלקטת אותם ומצרפתם לתמונה בלתי-הומוגנית. לכן היא דמות סטאטית ובלתי-משתנה. תומס מתפתח לקראת הטראגדיה. טוני אינה משתנה ועל כן היא הופכת קומית.

מלבד דמויות אלו אפשר לזהות עוד אנשים שונים, קרובי-משפחה ואורחים בולטים של העיר ליבק. עד כדי כך שלאחר הופעת הרומן התפרסמו בעיר ליבק כל מיני "גילויים" סנסאציוניים על זהות הדמויות שבספר, והיו שהאשימו את תומס מאן שכתב רומן-מפתח "זול".

עד כאן דיברנו על זהות בין משפחת מאן למשפחת בודנברוק. אלה היו, כאמור, דורות אבותיה של המשפחה. בדור הבנים יש שינוי רב-משמעות. לסינאטור תומס בודנברוק ולאשתו היפה גרדה נולד רק בן אחד, נצר רך וענוג למשפחה מידרדרת, שנדון מראש לכלייה. בן זה, הגו בודנברוק, אהוב מאד על יוצרו. לימים, כאשר מיעט תומס מאן בחשיבות יצירת-הנעורים שלו, עדיין זכר לטובה את הגו. יש בהגו קווים אוטוביוגרפיים של יוצרו, אך דרך-חייו של הגו בודנברוק אינה זו של תומס מאן. לולא היה בכך פישוט-יתר, אפשר היה לומר שהגו בודנברוק הוא תומס מאן שהאמן שבו הכריע לגמרי את האזרח הממושמע ולכן לא נמצא בו כוח לחיות. אותה קביעה, אגב, נכונה גם לגבי גיבור הסיפור "המוות בוונציה", הסופר גוסטב פון-אשנבך. כדאי להזכיר כאן שבשלושה-עשר לפברואר שנת 1901 כותב תומס מאן להינריך אחיו: "הספרות היא המוות! לעולם לא אבין איך אפשר להיות נתון למרותה, מ ב ל י לשנוא אותה בנאמנות! בסופו של דבר, מיטב מה שתוכל ללמדנו הוא זה: לתפוס את המוות כאפשרות להגיע להיפוכו, לחיים" (הפיזור במקור). באותו מכתב מזכיר תומס מאן כבדרך-אגב מחשבות התאבדות, ופחות מחודש לאחר-מכן שוב הוא כותב לאח, בשבעה במרס 1901, מרגיעו ומציין שהוא, תומס, לא יעשה "שטויות"; יכול הינריך לנסוע בשלג ובמנוחת-נפש לאיטליה ואינו צריך לדאוג

לאחיו הצעיר יותר. ואם עדיין הקורא מן הצד מהסס ביחס למשמעות המלה "שטויות" בהקשר זה, הרי המשכו של המכתב אינו משייר אף צל קל-שבקלים שכאן כוונתו של תומס להתאבדות. לימים התגבר על משיכת המוות כפרט, כאדם; אך לא כאמן. המוות מופיע בכל הדרו ב"ד"ר פאוסטוס", גולת-הכותרת ליצירת תומס מאן, והוא משולב ביכולת אמנותית כבירה עד שאין להפריד בין השנים. המחשבה על המוות מצאה לה מהלכים במשפחת מאן לא רק בגעגועים מיטאפיזיים אלא מבחינה פיזית ממש: שתי האחיות, קארלה מאן ויוליה מאן, כל אחת מהן אומללה על-פי דרכה, התאבדו כאמור. את שתיהן, ובמיוחד את קארלה, נמצא ביצירות שני האחים. קארלה היתה הראשונה שנפרדה מן החיים בחרי-אף, בשנת 1910, והיא בת עשרים-ותשע. באותו פרק-זמן כבר עבר תומס מאן מזמן שלב זה בהתפתחותו והוא רואה בהתאבדות פגם מוסרי, חולשה שאינה מותרת לאדם הממלא את ייעודו. לאחר מות קארלה כותב תומס מאן לידידו פאול ארנברג, אחד האנשים המעטים ביותר שהוא פונה אליהם בגוף-נוכח המקורב ולא בלשון ריחוק של גוף שלישי: "לזו היתה קארלה מסוגלת לדמיין לעצמה מה עוללה לכולנו במעשה זה, אני סבור שלא היתה עושה זאת. — — עוד נדבר על הכל ונגסה למצוא צד זכות לקארלה המסכנה, ענין שאינו קל כל-כך". לימים מתייחס תומס מאן להתאבדות אף בפחות סלחנות. אחר התאבדותו של סטיפן צוייג כתב תומס מאן לפרידריקה צוייג, אשתו הראשונה של המנוח (צוייג התאבד יחד עם אשתו השניה): "האם הוא [סטיפן צוייג] לא חש כל רגש אחריות כלפי מאות-האלפים ביניהם היה שמו גדול, שבלי ספק התאכזבו קשה מהסתלקותו? כלפי החברים הרבים לגורל בכל קצות תבל, אשר להם לחם-ההנדודים קשה לאין-ערוך משהיה לו, הנערץ וחסר הדאגה החמרית?"

מכה קשה ביותר לפטריארך הזקן היתה התאבדותו של בנו קלאוס. רגשות שונים משתקפים במכתב אותו שיגר תומס מאן אל הרמן הֶסֶה, ב־6.7.1949, להודות לו על ההשתתפות בצער. יחד עם הצער והאבל, וגם האשמה-עצמית כלשהי, אין ספק שהוא דן את קלאוס לחובה. קלאוס לא עמד בהתחייבויותיו—לא כלפי המשפחה הקרובה ולא כלפי החברה. דרך ארוכה עבר תומס מאן בהשקפותיו מאז יצירת-הנעורים שלו.

כמו שאמרנו, הגז הוא הבן היחיד והאחרון של בית בודנברוק. וכאן רב ההבדל בין משפחת בודנברוק למשפחת מאן, שהרי לסינאטור תומס מאן ולאשתו יוליה מאן, לבית דה-סילבה ברונס, נולדו חמישה ילדים: היינריך מאן היה הבכור; השני היה תומס (שמו המלא, בהתאם למסורת המשפחתית הטובה: תומס יוהן היינריך); אחר-כך נולדו שתי האחיות, יוליה וקארלה; ולבסוף נולד האח הקטן ויקטור. ויקטור היה בן שנתיים בלבד כאשר מת האב. לאחר מות האב פורקה החברה למסחר בתבואה, בהתאם לצוואה שהניח ראש המשפחה. לפיכך מכרה האם את הבית המשפחתי ועברה עם שתי הבנות והבן הקטן לעיר מינכן, הדרומית והעליזה יותר. מסתבר שמעולם לא חשה עצמה בתוך שלה בעיר ליבק. מהירות שבה עזבה את המקום לצמיתות יש בה לאשר הנחה זו. כשעברה האם עם שלושת ילדיה הקטנים לעיר מינכן כבר

החלו שני הבנים הגדולים, בפרט היינריך, לחפש דרך לעצמם. היינריך מאן כבר עמד ברשות עצמו; ואילו תומס נשאר בגפו בליבק, סיים אי-ככה את בית-הספר, הצטרף לתקופה קצרה לאַם ואחר-כך יצא למסעות ועבר למגורים עצמאיים. לשני האחים הגדולים היתה הכנסה קבועה, אם גם לא גדולה, מעובון האב. היינריך היה נוהג להתלונן תמיד שהוא שרוי במבוכה כספית. תומס הסתדר. הוא היה, בלי ספק, השיטתי יותר בין שני האחים. אך נחזור לענין השוני בין משפחת בודנברוק למשפחת מאן בדור הבנים: ביתר-דיוק, לענין השמטת ארבעה מתוך החמישה. לפי חשבון הזמן והתנאים, כבר אין האח הקטן ויקטור שייך להיסטוריה המשפחתית שבעיר ליבק. פרשת יחסיו של ויקטור הקטן לשני האחים הגדולים היא בכלל פרשה עליונה. טוב שוויקטור המסכן לא קרא את מכתביו של אחיו תומס; ספק רב אם היה נהנה מחומר-קריאה זה.

חושפני ונוגע-ללב הוא מכתבו של תומס מאן אל ארנסט ברטרם, 2.2.1922. מכתב זה נכתב ימים מעטים לאחר ההתפייסות בין היינריך מאן ותומס מאן. הריב בין שני האחים-האהובים-השונאים-המתחרים התפתח במשך השנים מתחרות אישית למחלוקת אידיאולוגית קשה. כל הפרשה המסובכת של תומס מאן והמלחמה (מלחמת-העולם הראשונה), שגרמה הרבה אי-הבנה ואי-נחת, התחילה במידה רבה במחלוקת שבין היינריך ותומאס מאן, מחלוקת שכבר היתה קיימת לפני כן אך התלקחה בשנות המלחמה וחוסלה כליל רק כעבור שנים, כאשר בא האיום הנאצי ואיחד את שני האחים במחנה אחד. עם פרוץ המלחמה חש תומס מאן חובה לעצמו להינזר מכל כתיבה שאינה מכוונת במישרים לצרכי הלאום, וכך נפרד מ"הר-הקסמים" הלא-גמור. לגבי עובד שיטתי כתומס מאן לא היתה זו העמדת-פנים כי אם קרבן גדול. יש להדגיש שהוא כמעט לא הותיר אחריו קטעי-דברים ויצירות בלתי-מוגמרות. הוא גם היה חוזר לנושא מסוים, דש ומעמיק בו ומרחיבו מיצירה ליצירה, עד שהגיע למיצויה המלא. אמנם בין הכרך השלישי של סיפורי יוסף לבין הכרך הרביעי והאחרון הפסיק את עבודתו, כדי "להתאוורר" קצת מן הנושא, וכתב בשטף ובקלות רבה את "לוטה בוויימר". הרומן הזה, לפי עדותו שלו, ממש "קילח לו מן העט"—אף שבדרך-כלל היה עובד לאט. עבודת-הענקים על הטטראלוגיה העצומה "יוסף ואחיו" דרשה, כנראה, הפסקה קלה, ולאחר התיאור המקסים של האשה הזקנה שעוררה פעם את אהבתו של נסיך הסופרים הגרמנים שוב חזר תומס מאן בנאמנות ל"יוסף" שלו וסיים את סיפור עלילותיו. פעם כתב תומס מאן סיפור ולא סיים אותו, הלא הוא "פליקס קרול", ובערוב ימיו, אחרי הפסקה של עשרות-שנים, חזר לסיפור זה ועשאו פרק-הפתחה לרומן באותו שם. כתיבת הרומן לא נסתיימה, וזהו הפראגמנט החשוב היחיד ביצירתו הידועה של תומס מאן.

*

לא בא כל זה אלא להבהיר מה-קשה היה על תומס מאן להתנזר מן העבודה על "הר-הקסמים". שאלה אחרת היא אם היה קרבן זה כדאי, אם בכלל נקט תומס מאן את העמדה הנכונה. אכן, עם פרוץ המלחמה אמר תומס מאן כמה דברים מוזרים.

הוא דיבר על "מלחמת-עם חגיגית"; הוא הודה כליל עם מולדתו. לימים, כשהתרגשה ובאה מלחמה אחרת ותומס מאן שוב לא עמד בה לצד מולדתו, לא התנזר עוד מכתבתו, מפעל-חיו; הוא נקט עמדה ברורה מאד, אך שוב לא האמין שהתנורות מפתיבה מועילה. נהפוך הוא: בהשלמת "יוסף" ובעבודה על "ד"ר פאוסטוס" ראה את תרומתו להפללת משטר-האימים בגרמניה. בשנת 1914, כאמור, חשב אחרת. בנובמבר 1914 פירסם בעתון "נויה רונדשאו" מאמר בפותרת "מחשבות במלחמה". אחר-כך פירסם מסה היסטורית-כביכול, שהקשר בינה לענייני-השעה ברור: "פרידריך והקואליציה הגדולה". אין כאן אידיאליזציה של פרידריך, אבל יש הערכה גדולה להישגיו והערצה ל"פרוסיה כנגד כל העולם". פרידריך היה "קרוב", קרוב שהיה דרוש למען עיצובה של גרמניה החדשה. לקורא בין השורות מסתבר שמאריה-תריזיה, יריבתו הגדולה של פרידריך, חביבה על הכותב יותר מפרידריך, שעליו יצא להגן. זה, כנראה, הקרבן שנדרש מתומס מאן—כתיבה בשירות העם ובניגוד מסוים להשקפותיו. הפירסום הבא היה פירסום של היינריך מאן. אף הוא כתב מסה בלתי-אקטואלית לכאורה, מסה על אָמיל זולָה, ולאחר פירסום זה פסקו שני האחים מלדבר זה עם זה משך שנים ארוכות. תומס מאן עוד הוסיף והתקיף את אחיו ב"עיונים של אדם בלתי-פוליטי"; אך ה"ברוגז" כבר עמד בתקפו שנים לפני פירסום הספר. הפיוס בא, כאמור, בשנת 1922. העילה החיצונית—מחלה קשה של היינריך מאן; הסיבה האמיתית—אהבת שני האחים והערכתם זה לזה, למרות כל הניגודים. שרידי המחלוקת נתחסלו עם עליית הנאצים, כאשר שני האחים נמצאו שרויים, לבסוף, במחנה אחד.

עם הפיוס הגדול ב-1922 אנו חוזרים אל צעיר האחים, ויקטור. במכתב הנזכר לֶאָרנסט ברטרם כותב תומס מאן: "אחי (הרי במובן הנעלה של המלה יש לי רק אח אחד; השני הוא בחור טוב, אשר אֶתוֹ כל ריב הוא בלתי-אפשרי) חלה קשה לפני מספר ימים — — —". מה נאמר ומה נדבר, טוב ש"הבחור הטוב" לא ידע את מחשבותיהם של שני הגדולים... ויקטור היה היחיד מן השלושה (שתי האחיות כבר לא היו אז בחיים) שנשארו בגרמניה לאחר 1933. גם אדוניה החדשים של הארץ לא ייחסו לו, כנראה, חשיבות יתירה. לאחר מפתל גרמניה חודש הקשר בין האחים, והם עוד הספיקו להיפגש. למרבה-התמהון, הספיק ויקטור הקטן לפני מותו (צעיר האחים הלך ראשון לעולמו, חדשים מעטים לפני היינריך הבכור) להפתיע את הגדולים הפתעה מוחלטת. נצר מקופח זה לבית מאן פירסם אף הוא ספר! היה זה ספר-זכרונות, בכותרת ההולמת "חמישה היינו, תמונה של משפחת מאן".¹⁴ המכתבים הדיפלומטיים של תומס מאן, בהם הוא מגיב על מפעלו הלא-צפוי של האח הקטן, הם שעשוע לקורא וריקמת-אמנות. מסתבר שוויקטור הטוב שלח לאחים הגדולים את הפרקים הראשונים, כשעדיין היה הספר בשלבים של הכנה. במכתב-התגובה הראשון של תומס מאן הוא רומז לאחיו בעדינות שמוטב שבפרקים הבאים יתרכזו בקורותיו שלו, של ויקטור עצמו, ויניח לשני האחים הגדולים... לא די בזאת אלא שתומס התערב, אמנם בעדינות אך גם בהחלטיות, במתן הכותרת לספר. כפי הנראה ביקש ויקטור

תחילה לקרוא לספר "תומס ואחיו"—על משקל "יוסף ואחיו", כמוכן. תומס מקבל את הדבר כאילו הוא סמוך-ובטוח שטעות היתה בידי כתב העתון שהביא ידיעה זו, יועץ לוויקטור לשלוח לו, לתומס, הכחשה, ומקבל עליו לסדר את "תיקון הטעות" עם עורכי העתון, וכן גם מעיר הוא לוויקטור שכותרת מעין זו (שכמוכן, כמוכן, לא ויקטור רצה להשתמש בה, ואך טעות העתונאים היא) היא עלבון כבד וחסר-טעם להיינריך. ולא עוד אלא לאחר שכבר החליט ויקטור על הכותרת "חמישה היינ, תמונה של משפחת מאן" כותב לו תומס כי התמונה של משפחת מאן היא בסדר גמור, אך "חמישה היינו" מזכיר יותר מדי את אלפרט נוימן! וזאת לדעת כי אלפרט נוימן—אגב, ידיד קרוב של תומס מאן ומשפחתו—פירסם בשנת 1944 רומן בשם "הם היו ששה", על רקע התקוממות הסטודנטים נגד המשטר ההיטלראי בעיר מינכן.¹⁶ בכל-זאת, נשארה הכותרת. אולי החליט ויקטור הטוב כי הכותרת שלו אינה דומה לזו של ספרו של אלפרט נוימן; ואפשר סבור היה שקיבל כבר עצות דין מן האחים הגדולים; ואולי בגלל פטירתו הפתאומית לא הספיק להכניס שינויים בנוסח. אם לא די בכל אלה, עוד כתב תומס מאן מכתב למיודעו משפבר, מבקר-הספרות הוותיק יוליוס באב, שספרו של ויקטור הוא ספר חביב מאד אך לא כדאי לסמוך יותר מדי על כל הכתוב בו.¹⁷

לאחר אינטרמצו זה, שאינו נעדר ממד קומי, מסתבר לנו שהשמטת האח הקטן מדור-הבנים של משפחת בודנברוק מתקבלת על הדעת בהחלט. הוא באמת אינו שייך להיסטוריה הליביקית. מה שנוגע לשתי האחיות, הללו אמנם אינן מופיעות ב"בית בודנברוק" אולם הן מופיעות ומופיעות ב"ד"ר פאוסטוס", אשר, כהיסטוריה רוחנית של מאן, הוא בעל-משקל יותר מן ההיסטוריה המשפחתית שברומן-הביפורים. עוד נגיע לדרך ולצורה בה תוארו השתים ב"ד"ר פאוסטוס", ואף זה פרק מאלף כשלעצמו. אבל בינתיים נשאר כאן לתשומת-הלב פרט מעניין: בולטת ביותר היעדרות רצינית אחת, זו של האח הגדול, היינריך מאן, יריבו ומתחרהו של תומס משך שנים רבות. יכולים אנו לאזן את החשבון גם מן הצד השני. היינריך מאן תיאר את הוריו ואת בית הוריו בסיפורים ובגובליות הרבה. מעניין שכל כמה שכתבי היינריך מאן ותומס מאן שונים זה מזה, הרי בראייתם את ההורים קרובים השנים, עד שאפשר לזהות את הדמויות ביצירות השונות. האם והאב מופיעים, למשל, ברומן של היינריך מאן, "יוג'ני או תקופת האורחים".¹⁸ לא יקשה למצוא קירבה ביניהם ובין הדמויות המרכזיות שב"בית בודנברוק". והנה ב"יוג'ני" נתברכו הקונסול ואשתו בבן אחד, הלא הוא הבן הבכור. בסיפורים רבים ובמחזה של היינריך מאן מופיעה האחות האומללה קארלה (1881—1910), אשר שבתה את לבו ודמיונו של אחיה הבכור. חייה האבודים, שנשתיימו באיבוד-לדעת, מתוארים שוב ושוב, מנקודות-ראייה שונות. למען האמת, כמה מן היצירות הללו נכתבו עוד לפני מותה של קארלה, ואף בהן כבר מדגיש היינריך את הממד הטראגי של חיים אלה. כבר צוין שהיינריך מאן ותומס מאן הרבו שניהם לעסוק בבעיית האמן וקיומו בחברה. שעה שאצל תומס מאן האמן (הגו בודנברוק, טוג'ז קרגר, גוסטב פון אשנבך, אדריאן לברקין ועוד)

מגלם צד מסוים של היוצר עצמו, הרי אצל היינריך מאן מתגלמת הבעייתיות של כיום האמן ביצירות רבות בדמות האחות השחקנית—ומכאן הגיע היינריך מאן לעיסוק נרחב בשרשי המהות החלומית המתעתעת ועם זאת המציאותית של השחקן והמשחק. זהו נושא שהעסיק סופרים הרבה, וגיתה אינו הפחות שבהם. הכוונה ליצירות של היינריך מאן כגון "העיירה"¹⁸, המחזה "שחקנית"¹⁹ וכן הסיפור באותה כותרת, אף עוד יצירות רבות בהן הנושא עומד במרכז העלילה או בשוליה.

למען הדיוק יש להוסיף כאן שבכמה מסיפורי היינריך מאן על נעוריו מופיעה אמנם בריפרוף דמות אה צעיר יותר—אך לבטח לא באותה בהירות כמו ההורים או האחות.

תומס מאן הוא סופר מסתייג, אירוני. תכונה זו היא המאפשרת לו לתאר את האם הנערצת תחילה כגרדה בודנברוק הקסומה, וכעבור שנים—כסינאטורית רודה העלובה שב"ד"ר פאוסטוס". שתי בנותיה של הסינאטורית, אינס וקלאריסה, הן אחיותיו של מאן, יוליה וקארלה. תומס מאן תיאר את האחות קארלה בהרבה פחות אהבה מאחיו היינריך. תיאורו אכזרי—קלאריסה שלו היא פאתטית ומסכנה, כשלון גמור בכל שטחי החיים—ואילו היינריך הקנה לה ממד של רומנטיות וגדולה. היינריך מתאר את חייה כטראגדיה; תומס מתאר את חייה כמעט כבדיחה בלתי-מוצלחת. אבל השינוי המדהים ביותר הוא ודאי השינוי שחל באם. בשנות אלמנותה הארוכות, מטופלת בבן תינוק, הפכה מגרדה בודנברוק לסינאטורית רודה המגוחכת, המנסה לשווא להסתיר את הפגמים שהזמן חולל בחיצוניותה. מעטה המסתורין אשר העטה על גרדה בודנברוק הפך מאייריום מסכן אצל אלמנת הסינאטור המזדקנת.

בפני ויקטור אחיו (במכתב מיום 20.2.1948) מכחיש תומס מאן שהסינאטורית רודה ב"ד"ר פאוסטוס" היא-היא דמות האם. ואילו במקום אחר כתב: זוהי תמונה קרה של אמי.

יוליה דה-סילבה ברונס, ילידת ברזיל, ממוצא קריאולי, שהגיעה לעיר-הנמל הצפונית וקסמה לו לסינאטור תומס יוהן היינריך מאן, מתה שנים רבות בטרם ייפתח "ד"ר פאוסטוס". "מימי לא הייתי עצוב כל-כך", אמר אז תומס מאן. אך זיקנתה של האם, כפי הנראה, עצובה היתה עוד יותר מן המוות.

תומס מאן ואחיו היינריך מאן מקובלים עלינו כסופרים בעלי שיעור-קומה, אשר רב חלקם בעיצוב המצפון, היושר והתרבות בזמן של דיכוי, עריצות וקריאת-דרור לכל היצרים הפרימיטיביים. גישה זו נכונה בעיקרה, וחלילה לנו לזלזל בשיעור-קומתם האמנותי והמוסרי של שני האחים הקרובים-הרחוקים. עם זאת, מוזר הוא המנהג להעלים עין מן הדרך הארוכה, הפתלתלה והסבוכה שעברו שני האחים, השונים כל-כך זה מזה, עד שהגיעו אל ההומאניזם הנאור.

על "יוסף ואחיו" החל תומס מאן לעבוד בטרם יעלו הנאצים לשלטון, אך יש להניח שהמאורעות הפוליטיים חיזקו את הסופר ברצונו לכתוב אפוס החודר אל נבכי של עבר המקובל כיהודי דווקא, יצירה המדגישה את כבודו וערכו של האדם. תאריכי

ההופעה של ארבעת כרכי הטראולוגיה וכן מקומו של בית-ההוצאה הם סיפור בפני עצמו: החלק הראשון, "סיפורי יעקב", הופיע בברלין בשנת 1933; החלק השני, "יוסף הצעיר", עדיין יצא לאור בברלין, בשנת 1934; החלק השלישי, "יוסף במצרים", התפרסם בווינה ב-1936, ואילו החלק האחרון, "יוסף המשביר", יצא לאור ב-1943 בשטוקהולם. וכבר הזכרנו כי רחל הגאווה והחיננית נושאת את תווי-פניה של קטיה מאן לבית פרינגסהיים, בת לאב ממוצא יהודי ואם נוצרית. עם זאת כדאי להזכיר כאן שבסיומו של האפוס מביע תומס מאן בבירור מוחלט את השקפתו שאין היהדות אלא מבשרת הנצרות, והוא מתעכב בהרחבה על בשורת ישו שבברכת יעקב לבניו.

אך אין ברצוני להתעכב על דקויות מעין אלו כי אם על דוגמות של אנטישמיות ממשית. בכתבי תומס מאן (המוקדמים) נקודה זו בולטת פחות מאשר בכתבי היינריך מאן (המוקדמים); בכתביהם המאוחרים יותר אין כל זכר לנטייה אנטישמית. בסיפור של תומס מאן משנת 1896, "הרצון לאושר",²⁰ מופיעה גברת אחת, הברונית פון-שטיין, שהיא יהודיה קטנה ומכוערת בשמלה אפורה סרת-טעם שבאזניה מתבצנצים יהלומים גדולים. היהלומים בכלל יש להם נטייה מיוחדת להתבצנץ באזניהן של היהודיות המופיעות (כרגיל בתפקידים משניים) בסיפורי שני האחים באותה תקופה. ב"בית בודנברוק" מתוארת משפחת האנגסטרם, המתחרה במשפחת בודנברוק על הבכורה בעיר, ובסיומו של הספר היא עתידה לנחול את הנצחון. היינריך האנגסטרם הוא קרייריסט שהתעשר במהירות, ניגודו הגמור של בית בודנברוק הפאטריצי. הוא התחתן עם איוו גברת מפראנקפורט, ששערותיה שחורות ועבותות ולאזניה היהלומים הגדולים ביותר בעיר; "ודרך-אגב שמה היה זמלינגר".²¹ טוני בודנברוק גם טוענת כי שמה של הגברת שרה, אף-על-פי שהיא קוראת לעצמה לאורה.

אך אלה אינם אלא רמזים עדינים. ברומן של היינריך מאן, "בארץ הזלילה",²² שהופיע בשנת 1900, יש התקפה ברורה על הבנקאים הגדולים היהודים של אותה תקופה. אמנם ראוי להדגיש שכל הדמויות המופיעות בספר, בין יהודיות ובין שאינן יהודיות, הן שליליות; היוצאת מכלל זה היא רק דמות-משנה אחת, הסופר קספר, שהוא האצלה-עצמית של היינריך מאן. ברומן מתקיף היינריך מאן בחריפות את הרדיפה אחר רכוש, השפעה ועמדה. החוג המתואר הוא חוג אנטי-הכספים הגדולים. השחיתות שלטת בכל: בעסקי ההון, בחיים החברתיים ובחיי המין. אנשי ההון חיים על המרמה ועל הניצול, בלי לתפוס זאת כלל. הם מושחתים עד כדי כך שאינם מסוגלים לתפוס את מהות השחיתות. בראש אילי-ההון ניצב גיימס ל. טרקהיימר, ולמותר הוא לומר שהוא יהודי, שליט בחברה הגרמנית וחלק מן ההון הלאומי שייך לו. העתונות כנועה לו ועושה את רצונו. שעה שהבעלים חולשים על הבורסה, נשיהם שולטות על עולם הספרות והאמנות וקובעות מי ומי יצליח בעולם הרוח. הן מחלקות את נתחי ההצלחה השמנית ביותר בין אהוביה. חלוקה זו לא תמיד היא מסתדרת ללא חיפוכים. ממילא מובן שכדאי ביותר ליהפך למאהבה של אדלה

טרקיהימר, אשתו של ג'יימס ל. טרקהיימר (אף היא יהודיה, כמובן)—שהרי כחשיבות הבעל כן חשיבות האשה, ומה שהיא יכולה לגמול למאהביה לא כל אשה מסוגלת. בסצינה עלובה ומגוחכת שבספר מגסה אדלה להעמיד פני נוצרייה כדי לחזור ולזכות באהבתו של אנדריאס צומזוי הנשמט מבין ידיה—וזה האחרון פורץ בצחוק היסטרי לשמע התרמית התמימה. אנדריאס צומזוי, ה"גיבור" הדוחה וחדל-האישים של הספר, הצליח לעשות קריירה ספרותית קצרה הודות לחסדיה של אדל. כשויהרתו משתלטת על שכלו המחושב והוא הולך למיטה לא עם אדלה דווקא אלא עם ביינאָמָה מַצְקָה השדופה, אהובתו של ג'יימס ל. טרקהיימר, הוא מורד חישי-מהרה מגדולתו המדומה. זאת ועוד, מחייבים אותו לשאת לאשה את ביינאָמָה הוולגארית; זה יהיה גיהנום בטוח לשני בני-הזוג. כדי לצאת ידי חובה כלפי היינריך מאן, נציין פה שהזוג הנוצרי אנדריאס צומזוי ובינאָמָה מצקה הם זוג מבחיל לא-פחות מאדלה וג'יימס טרקהיימר היהודים. ולא רק אלי-הכסף היהודים מושחתים; גם הפרולטרים המופיעים וחבריי-המפלגה גרועים כמותם (לראיה: ביינאָמָה ואביה). ולא רק אצולת הכסף מושחתת; גם אצולת הדם מושחתת. אין זה רומן חד-צדדי בעל נימה אנטישמית מופגנת; יש כאן בקורת על החברה הגרמנית בכללותה. אך לא יהיה זה נכון להתעלם מן התפיסה המובעת ברומן לפיה היהודים חולשים על ההון הלאומי הגרמני.

בגלריית הקאריקטורות שבספר יש אחת שוודאי אינה הוגנת: קאריקטורה בלתי-נעימה של הרצל, מלווה ליגלוג ארסי על הציונים. הדוקטור יפה-הזקן הופך בסיום הסיפור מאהבה של אדלה טרקהיימר, שהרי אדלה אומללה על שאיבדה את מאהבה הקודם וצו הציונות הוא לנחם את אבלי ציון. אכן, השימוש במלה "ציונים" כמלת-גנאי היה רווח כבר בשנת 1900, ודווקא בחוגים בלתי-צפויים...

אחד הסופרים האהובים ביותר על תומס מאן היה תיאודור פונטאנה ופעמים רבות הזכיר את הרומן "אפי בריסט" לפונטאנה,²² שהיה קרוב במיוחד ללבו, ופעמים ציטט את דברי בריסט הזקן מן הרומן הנזכר: "זהו שדה נרחב". אכן, גם ההיסטוריה האמנותית, הרוחנית והעובדתית של בני בית מאן היא שדה נרחב. הם חיו בתקופה קשה ומרה, ולא קלה היתה עליהם דרכם כגרמנים שהגיעו לידי התנגשות בלתי-נמנעת עם מולדתם. תומס מאן אמנם אמר לא פעם כי הוא ואָחיו ועמיתיו הם גרמנים במובן העמוק והאמתי של המלה ולא שליטי גרמניה העקובים-מדם שאינם רשאים כלל להתיחש על המסורת הגרמנית, אך בני משפחת מאן ישבו בגולה והנאצים ישבו בגרמניה ואף לאחר המלחמה פרצה מחלוקת מאוסה סביב שמו של תומס מאן, גם אם אין לשכוח את הכבוד הרב והפרסים הספרותיים שזכה בהם נסיך-הסופרים הישיש לפני מותו מידי בני-ארצו. ראוי גם להזכיר את כאבו של תומס מאן על שגרמניה המערבית התעלמה כמעט כליל מהיינריך בשנותיו האחרונות; כידוע, עמד היינריך לעקור מארה"ב למזרח-גרמניה, אך נפטר בטרם יגשים את תכניתו.

ספרו הכאוב ביותר של תומס מאן הוא "ד"ר פאוסטוס". הספר ניתן להתפרש בכמה מישורים. זהו ספרו של אמן הנאבק ביעודו ואינו יכול לו, וזהו ספרו של הגרמני

האהוב את גרמניה ואינו יכול למנוע את אבדנה. מעטים העמים שזכו להצהרת־אהבה כזאת מפי בן מגורש.

הערות

- Franz Blei, *Das grosse Bestiarium der modernen Literatur*, Rowohlt¹
Verlag, 1922
- Annette Kolb², סופרת גרמניה ממוצא גרמני־צרפתי, היגרה מגרמניה בשנות השלטון
ההיטלראי.
- ³ הדמות ברומן "ד"ר פאוסטוס" הנושאת את תווי־פניה של אניטה קולב מופיעה בשם
Jeannette Scheurl.
- ⁴ יש מבחר מעולה של מכתבי תומס מאן בשלושה כרכים, ערוך בידי בתו הבכורה והאהובה
ביותר, אריקה. תולדות אריקה מאן, נישואיה המזוהים עם המשורר ו. ה. אודן, קירבת הרוח
וההבנה שבינה לבין אחיה קלאוס ומסירותה למפעלו הספרותי של אביה—אף הם פרשה
מרתקת בתולדותיה של משפחת מאן. למנוע אי־בהירות: אריקה מאן היתה גם עתונאית
וסופרת בזכות עצמה. עריכתה המדעית היא ללא דופי.
- Thomas Mann; *Briefe*. a) 1889—1936. b) 1937—1947. c) 1948—1955. hg.
von Erika Mann, Frankfurt a.M., S. Fischer, 1961, 1963, 1965
- Kurt Martens, 1870—1945⁵
- ⁶ בכל מקום בו מוזכרים מכתבי תומס מאן, הכוונה להוצאה בשלושה כרכים בעריכת אריקה
מאן, אשר הזכרתיה למעלה. בכל מקרה אני מציינת את תאריך המכתב הנזכר ואת שם
הנמען. אל קורט מארטנס, 11.1900, יום ג'.
- ⁷ אל היינריך מאן, 25.11.1900.
- ⁸ אל היינריך מאן, 29.12.1900.
- ⁹ אל אנדרה ז'יד, 20.1.1930.
- ¹⁰ Kladderadatsch, נוסד בברלין בשנת 1848.
- Der Wendepunkt, ein Lebensbericht, 1949**¹¹
- An Adele Gerhard, 9.7.21: "... 'Wälsungenblut' ist zweiten Ranges,¹²
ich meine selbst innerhalb meiner Produktion—zu anekdotisch".
- ¹³ מעניין בהקשר זה מכתב שכתב תומס מאן ב־31.8.1910 למבקר יוליוס באב. מאן מודה
ליוליוס באב על הבנתו ומסכים לראייתו את חיי תומס בודנברוק כ"חיי־גבורה מודרניים".
¹⁴ "Wir waren fünf, Bildniss der Familie Mann", Süderverlag Konstanz, 1949
- Alfred Neumann: "En waren ihrer sechs", 1944¹⁵
- אל יוליוס באב, 24.3.1950¹⁶
- Eugenie oder die Bürgerzeit, 1928**¹⁷
- Die Kleine Stadt, 1909**¹⁸
- Schauspielerin. Drama in drei Akten. Berlin 1910**¹⁹
- Der Wille zum Glück**²⁰
- Im Schlaraffenland. Ein Roman unter feinen Leuten. München, 1900**²¹
- Theodor Fontane (1819—1898): **Effi Briest, 1895**²²